

כוס חמישי

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף צט עמוד ב

משנה. ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך. אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין, ואפילו מן התמחוי.

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קיח עמוד א

תנו רבנן: רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול, דברי רבי טרפון

רי"ף מסכת פסחים דף כו עמוד ב

חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי רבי טרפון

תוספות מסכת פסחים דף קיז עמוד ב

רביעי אומר עליו הלל הגדול - רביעי גרסי' ולא גרסינן חמישי

הר"ן על הרי"ף מסכת פסחים דף כו עמוד ב

חמישי אומר עליו הלל הגדול ד"ר טרפון. כתב הר"י הלוי ז"ל דר' טרפון אמתניי פליג דתנן ולא יפחתו לו מד' כוסות של יין ור' טרפון ס"ל דחמשה נינהו ועל החמישי אומר הלל הגדול ולפי"ז לא קי"ל כר' טרפון ולא נהירא דאי ברייתא פליגא אמתניי הוה ליה למתני בגמרא מני מתניי לא ר' טרפון ולא יש אומרים דהכי אורחא דתלמודא ועוד דאם איתא דהכי הוא היכי אפשר דלא אשתמיט חד תנא למתני ולא יפחתו לו מד' כוסות של יין ר' טרפון אומר חמשה ועוד דמדשקלי וטרו אמוראי בדר' טרפון אלמא הלכתא כוותיה וסוגיין בכולי פרקין ריהטא [דד' כוסות נינהו ולא חמשה אלא ודאי כדברי הגאונים ז"ל עיקר] דד' כוסות חובה וחמישי רשות ואם רצה לשתות אומר עליו הלל הגדול

אי נמי דמצוה מן המובחר לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול והיינו לישנא דאומר עליו הלל הגדול וכך מטין דברי הרמב"ם ז"ל בפרק אחרון מהלכות חמץ ומצה:

שמות פרק ו

(ב) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֲלֵיו אֲנִי יְקֹוֹק:

(ג) וְאָרָא אֶל־אֲבֹרְתָם אֶל־יַצְחָק וְאֶל־יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַּי וּשְׁמִי יְקֹוֹק לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם:

(ד) וְגַם הִקְמַתִי אֶת־בְּרִיתִל אִתְּם לְתַת לָהֶם אֶת־אֶרֶץ כְּנָעַן אֶת אֶרֶץ מִגְרִיהֶם אֲשֶׁר־גָּרוּ בָּהּ:

(ה) וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת־נַאֲקֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבָדִים אִתְּם וְאָזְכַּר אֶת־בְּרִיתִי:

(ו) לָכֵן אֹמַר לְבְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֲנִי יְקֹוֹק וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתֵם וְגִאֲלֵתִי אֶתְכֶם בְּזָרוּעַ נְטוּלָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים:

(ז) וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִלְעָם וְהִייתִי לְכֶם לֵאלֹהִים וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלֹת מִצְרַיִם:

(ח) וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל־הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּל אֶת־נְדִי לְתַת אִתְּהּ לְאֲבֹרְתָם לְיַצְחָק וְלַיַּעֲקֹב וְנִתַּתִּי אִתְּהּ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי יְקֹוֹק:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תפא סעיף א

אחר ארבע כוסות אינו רשאי לשתות יין, אלא מים.

הגה: וכל המשקין דינן כיון (בית יוסף). ומי שהוא איסטניס או (ב) תאב הרבה לשתות, יכול לשתות כוס חמישי ויאמר עליו הלל הגדול. (מרדכי).

משנה ברורה סימן תפ

ונוהגין באלו מדינות למזוג כוס אחד יותר מהמסובין וקורין אותו כוס של אליהו הנביא (לרמז שאנו מאמינים שכשם שגאלנו הש"י ממצרים הוא יגאלנו עוד וישלח לנו את אליהו לברנו):

ערוך השולחן או"ח סי' תפא סעי' א-ב

קבלה היתה ביד הגאונים שאם רוצה לשתות כוס חמישי שותה. וכ"כ הרמב"ם בפ"ח [הלי"ן] וז"ל ואח"כ מוזג כוס רביעי וגומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר והוא יהללך ד' כל מעשיך וכו' ומברך בורא פרי הגפן ואינו טועם אח"כ כלום כל אותו הלילה חוץ מן המים ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול מהודו לדי' כי טוב עד על נהרות בבל וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות עכ"ל. וכך היתה גירסתם בגמ' [קיי"ח]. יחמישי אומר הלל הגדול ולפנינו הוגה ע"פ פירש"י ורשב"ם 'רביעי' ע"ש, והטור האריך בזה. ויש שאמרו שבכוס ד' מסיים בברכת יהללך ובברכת הלל הגדול מסיים בברכת ישתבח, ויש שאמרו ששותה הרביעי בלא חתימה ע"ש ובהגהת מיימוני, **מיהו אנו לא ידעינן מזה ולא ידעינן רק מד' כוסות**

רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה י

ואחר כך נוטל ידיו ומברך ברכת המזון על כוס שלישי ושותהו, ואחר כך מוזג כוס רביעי וגומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר והיא יהללך ה' כל מעשיך וכו', ומברך בורא פרי הגפן ואינו טועם אחר כך כלום כל הלילה חוץ מן המים,

ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול והוא ל מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל, וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות, ויש לו לגמור את ההלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה.

העמק דבר שמות פרק ו פסוק ו

והוצאתי אתכם וגו'. ביאר ארבע לשונות של גאולה, שידוע שקבעו חז"ל נגדם ארבעה כוסות של יין. ויש להסביר ענין ד' לשונות, וגם הלא יפה הקשה במרדכי פ' ע"פ למה זה קבעו ארבעה כוסות של יין ולא ארבעה מיני לחם או בשר וכדומה.

והנה תניא בע"פ דף קיי"ח ת"ר כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול, והובא נוסח זו ברי"ף ורמב"ם וש"ע שמצוה לעשות כוס ה' ואינו לעיכובא, והוא פלא ממ"נ או כי צריך להיות חובה או לא יבוא כלל?

אבל הענין, דמושכל פשוט הוא שא"א לצייר שיהא איש המוני שהוא כעבד כנעני עומד בעבודת חומר ולבנים, ועלה במשך מועט למעלת ישראל, ראוי לעמוד במעמד הר סיני לקבל התורה במורא גדול של גלוי שכינה, וע"כ נדרש להעלות דעתו וצלמו של האדם לאט לאט, וכך היה בישראל שהיו מגושמים בצורה ובדעת ונתעלו במשך מועט עד שהגיעו להר סיני, והיינו ד' לשונות של גאולה, מתחלה והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים. שהוא עסק חומר ולבנים שיצאו מזה משעה שהגיעו למכת ערוב כמו שיבואר להלן ח' כ"ח, ועדיין היו בחזקת משועבדים לעבודות עד שהגיעו למכת ברד שאז החל להוקיר את ישראל, כמו שיבואר להלן ט' ל"ה, וע"ז כתיב והצלתי אתכם מעבודתם. הרי נתעלו עוד צלמם ודעתם לשבח, ועדיין היו תחת משרת המלוכה ודעת המלך עליהם, ובמכת בכורות הגיעו למעלת בני חורין, ע"ז כתיב וגאלתי וגו'. אח"כ העלה אותם הקדוש ברוך הוא למעלת ולקחתי אתכם לי לעם וגו'. וזה היה בשעת מתן תורה שנכרת ברית בין הקדוש ברוך הוא וישראל, וקבעו לזכרון ארבעה כוסות, באשר שאין דבר מאכל ומשקה משנה תואר פניו ודעתו של אדם כמו שתיית יין המשמח לב ומטיב גהה, ובזה יבואר יפה ענין כוס חמישי להלן במקרא הסמוך:

העמק דבר שמות פרק ו פסוק ז

וידעתם כי אני ה'. הוא הבטחה אחרת, ולשון חמישי של מעלה, שכל כך תעלו בדעת עד שתגיעו למדרגה של וידעתם, היינו דבקות ודעת אלהים, וכיב"ז מתפרש להלן ט"ז ו'. והדבר מובן שיהיה בזמן מאוחר ממדרגה הקודמת, כמו הלשונות הקודמים, שלא היו ג"כ בשעה אחת אלא בזה אחר זה, והיה זה משעת מתן תורה ואילך(ב). וראוי לדעת שהבטחה זו אין הפי' שיהיה כל ישראל בזה הבחינה, דזה א"א שיתנהג אומה שכל אנשיה יהיו משוקעים בדעת אלהים, אלא הפי' שיהיה בכס הרבה אנשי מעלה, ובריש סי' ויקרא ביארנו ע"פ מ"ר דעל

אלה אנשי מעלה כתיב אדם אחד מאלף מצאתי. והיינו שביארנו ענין ד' כוסות שנשתנו כל ישראל בצורתם ובדעתם מכאשר היו, בד' מדרגות, אבל יש עוד כוס חמישי נגד זה הלשון של וידעתם וגו', [בס' הזכות להראב"ד כ' שהוא המקרא והבאתי וגו', ולא נראה], ובאשר אין חובה לכל ישראל להגיע לזה המדרגה, ע"כ זה הכוס הוא מצוה ולא חובה, ועי' מש"כ להלן ט"ז ו' :

רעיון של חב"ד

בהגדה של פסח מדובר בארבעה בנים : חכם, רשע, תם, ושאינו-יודע-לשאול. ארבעת הבנים הללו מייצגים ארבעה טיפוסים שונים של יהודים, אך המשותף לכולם, שהם יושבים ביחד אל שולחן-ה'סדר' וחוגגים את הפסח. בדורות האחרונים נולד טיפוס חדש של יהודי, בבחינת 'בן חמישי'. אלה אותם יהודים שנתרחקו כל כך מהמסורת היהודית, עד שאפילו אינם חשים צורך לבוא ולהשתתף ב'סדר'.

מחובתנו למצוא את הבן החמישי הזה, להזכיר לו שהוא יהודי, לקרבו אלינו באהבה ולהושיבו אל שולחן-ה'סדר'. זו, בעצם, משימת דורנו : להגיע אל היהודים שנתרחקו מן היהדות ולהשיבם אל תוך עם-ישראל ומורשתו.